

A Smith Jeremiás ösztöndíj (1927–1941)

Adalékok a műszaki elitképzés két világháború közötti történetéhez

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Témavezetők:

Dr. Makkai Béla

Dr. habil Ujváry Gábor

Készítette:

Rapali Vivien Regina

Károli Gáspár Református Egyetem

Történelemtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Hermann Róbert DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2022

Tartalomjegyzék

1. A téma meghatározása és a választás indoklása	3
2. A kutatás forrásai	4
3. A kutatás módszertana	6
5. A publikációk jegyzéke.....	12
5.1. A disszertáció témaköréhez kapcsolódó publikációk	12
5.2. További közlemények.....	13

1. A téma meghatározása és a választás indoklása

Doktori értekezésemben azt a célt tűztem ki, hogy levéltári források alapján rekonstruálom egy két világháború között működő műszaki stipendium és kedvezményezettjeinek történetét. Így a dolgozat tágabb értelemben a tárgyalt korszak elitképzési eszközeül szolgáló ösztöndíjpolitikáját, szűkebb értelemben egy konkrét műszaki stipendiumot, a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány (1927–1941) és ösztöndíjasainak történetét vizsgálja.

A dolgozat időhatárai az ösztöndíjalapítvány történetét tekintve az 1927–1941 közötti éveket és a két világháború közötti időszakot, az ösztöndíjasok életpályával kapcsolatban az 1890–1956 közötti időszakot veszi górcső alá.

A két világháború közötti oktatáspolitikával, tudománypolitikai elképzelésekkel és az ösztöndíjpolitikával kapcsolatban számos publikáció jelent már meg. Ám az ösztöndíjalkció részét képező alapítványi ösztöndíjakkal, ezen belül is a hazai műszaki stipendiumokkal kapcsolatban alig születtek történeti igényű, levéltári forrásokon alapuló kutatások. Az értekezés témájául választott Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány és ösztöndíjasainak története szintúgy ismeretlen és feltáratlan terület a hazai történettudomány számára. E hiányosságot pótlandó választottam disszertációm témájául.

Az Ösztöndíjalapítvány történetének feltárása és megírása során számos történeti kérdésre kerestem a választ. Az alapítvány tevékenységével kapcsolatban egyrészt fontosnak tartottam annak a kérdéskörnek a körbejárását, hogy indokolt volt-e létrehozása a húszas évek végén, mennyiben illeszkedett a klebelsbergi ösztöndíjpolitikai koncepcióba, egyáltalán részét képezte-e. Amennyiben elitképzési céllal hozták létre, úgy a célok teljesültek-e. Másrészt érdekelt, hogy az alapítvány működése során az érdekelt felek szem előtt tartották e mindazon célokat, amelyek az alapítás során megfogalmazódtak. Nem kevésbé tartottam fontosnak az alapítvány és a műszaki értelmiség kibocsájtó közegének számító Műegyetem¹ kapcsolatának vizsgálatát, annak szemrevételezését, hogy utóbbinak mennyire jelentős szerepe volt az ösztöndíj történetében.

Válaszokat kerestem arra is, hogy az alapítvány által biztosított külföldi ösztöndíj lenyomata megtalálható-e az életutakban, ti. elősegítette-e az ösztöndíjasok karrier előmenetelét, tudományos kapcsolatainak fejlődését. A kutatás során szinte magától értetődő természetességgel merült fel az előnyben részesítés lehetősége, ezért utalásokat kerestem ennek

¹ A vizsgált korszakban Magyar Királyi József Műegyetem (1871–1934) és Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (1934–1949) néven működött. A továbbiakban egységesen a Műegyetem elnevezést használjuk.

megnyilvánulási formáira. E célból górcső alá vettem az ösztöndíjasok pályázati alkalmasságát, hogy megfigyeljem: megfeleltek-e a külföldi ösztöndíjas lét kritériumrendszerének. Utóbbi kérdések indokolták, hogy a disszertáció az intézménytörténeti feltárásán túl, a prozopográfia módszertanát segítségül hívva, létrehozzak egy ösztöndíjas adattárat. Ugyanitt kapott helyet az ösztöndíjasok társadalmi összetételének vizsgálata, amely a „honnan érkeztek és hová tartottak” kérdésekre felelt.

2. A kutatás forrásai

A Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány működésének rekonstruálásakor – történeti feldolgozás hiányában – leginkább elsődleges forrásokra támaszkodhattam. A pályázati és bírálati rendszer ügymenetével kapcsolatban elsősorban a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárában őrzött, a m. kir. József Műegyetem és a m. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektori hivatalának iratai szolgáltak információkkal. Ezek tartalmazzák az egyetem és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1926–1941 közötti levelezését, a minisztériumi felterjesztéseket és leiratokat, valamint a pályázati dokumentációk közül, a hiányosan fennmaradt ösztöndíjfolyamodványokat. A minisztériumi felterjesztéseket és leiratokat minden esetben összevettem az egyetemi tanács és a rektori tanács jegyzőkönyveivel. A Műegyetem szervezeti felépítésével, az egyes szervezeti egységek működésével kapcsolatban az egyetemi szervezeti szabályzatokra hagyatkozhattam.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium anyaga a Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítványra vonatkozó forrásokat csak az 1932–1936 közötti időszakról őriz. A Külügyminisztériumi Levéltárban őrzött amerikai magyar külképviseletek tanulmányutakra, egyesületi és kulturális ügyekre vonatkozó iratanyagai közül a New York-i Főkonzulátus, a Chicagói Konzuli Kirendeltség és a Washingtoni Követség iratai voltak segítségemre.

Az alapítvány pénzügyi rekonstrukciójakor, az alapítvány vagyonával és vagyonkezelésével kapcsolatban az állami költségvetés végrehajtásáról készült kimutatásokat, a ténylegesen megvalósult bevételeket és kiadásokat tartalmazó ügynevezett zárszámadásokat vizsgáltam.

Az adattári ívek megalkotásakor a primer és a szekunder források esetében is jóval nagyobb mennyiségű, jellegét tekintve pedig változatosabb forrásokat kellett használnom. A kutatás kezdetén először az ösztöndíjfolyamodványokat néztem át. Ezeket kiegészítendő, a más személyek esetében elsődlegesen használt forráscsoportokat alkalmaztam kontrollforrásként.

Abban az esetben, ha nem maradt fent levéltári forrás – de a köztudat szakmai vagy közéleti érdemei miatt számon tartotta az illetőt – a szekunder irodalmat vizsgáltam át. Az életrajzi és egyéb lexikonokból nyert információkat kiegészítve, illetve ezek hiányában a születés idejének és helyének, a szülők nevének, életkorának, foglalkozásának, valamint a felekezeti hovatartozásnak az elsődleges forrásai az anyakönyvek voltak. A halálozás helyével és idejével kapcsolatban a halotti anyakönyvi kivonatokra, illetve az Országos Széchényi Könyvtár által digitalizált gyászjelentések gyűjteményére hagytam.

Az előnevek megadásakor a Nagy Iván és Kempelen Béla genealógiai összeírásaira² vagy a születési anyakönyvi kivonatban tett bejegyzésekre hivatkoztam.

Az ösztöndíjasok foglalkozásának megadásakor egyrészt a Tiszti címtár, a Központi Értesítő, a pénzügyi compassok, a budapesti cím- és lakásjegyzékek, valamint a székesfővárosi alkalmazottak és vállalatainak címtárai voltak mérvadók. Az egyes kinevezésekkel kapcsolatban hasznosnak bizonyultak a Fővárosi Közlöny, a Budapesti Közlöny, a Hivatalos Közlöny és a Magyar Közlöny számai.

Az apák foglalkozásának meghatározásakor az imént ismertetett forrásokon túl segítségemre voltak az ösztöndíjasok születési anyakönyvei is. Az anya nevét a születési anyakönyvi kivonat hiányában a Honvédségi Közlönyben közölt névjegyzékek, vagy a házassági és halotti anyakönyvi kivonatok alapján rögzítettem.

Az ösztöndíjasok végzettségéhez kapcsolódó adatok forrásai egyrészt a Műegyetemi évkönyvek, amelyek minden évben közzétették a mérnöki oklevelet és a doktori fokozatot szerzettek névsorát, a már említett rektori és egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek, a hallgatói törzskönyvek, valamint a kiállított egyetemi és doktori oklevelek voltak. Mindezen okiratok egyúttal az ösztöndíjas felekezeti hovatartozását is közzétették. A hallgatói törzskönyvek kivált az oklevelek minősítésének megadásakor nyújtottak segítséget. A külföldön szerzett doktori cím esetén a már említett forrásokra, vagy szekunder irodalomra hagytam.

Az egyes személyek publikációs és tudományos tevékenységének kutatásakor, nem különben a munkahelyet illetően hasznosnak bizonyultak a Magyar Mérnök- és Építész Egylet kiadványai – a hazai mérnökség elsőszámú publikációs felülete a vizsgált időszakban –, illetve az egyéb szakfolyóiratok, valamint az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa.

² NAGY Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–III.* Pest, Friebeisz István, 1857–1858.; NAGY Iván: *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV–XII.* Pest, Ráth Mór, 1858–1865.; KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok. I–XI.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1911–1932. A kiadvány újrajmott kiadása a Nemzeti Örökség kiadónál jelent meg 2011–2017 között. Hasznos adalékokkal szolgált továbbá GERŐ József (szerk.): *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke.* Budapest, [K.n.], 1940.

A pályázat során benyújtott kutatási témákat illetően egyrészt a már korábban említett egyetemi és minisztériumi levéltári forrásokra, a magyarországi *ösztöndíjakról szóló, A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az... tanévben* évente kiadott kötetekre, a Collegium Hungaricum zsebkönyvre,³ valamint a Hivatalos Közlöny és a Budapesti Közlöny vonatkozó számaira hagyatkoztam.

Az ösztöndíjasok munkahelyi adatainak megadásakor az apák foglalkozásánál ismertetett forrásokon kívül az egyetemi jegyzőkönyvekre, a budapesti telefonkönyvekre, a választói névjegyzékekre, egyetemi alkalmazás esetében az oktatói törzslapokra hivatkoztam.

A teljesebb pályaképek megrajzolásához a legtöbb ösztöndíjas esetében magyar és amerikai köz- és magángyűjteményekben, illetve az egyes szaklevéltárakban, elsősorban egyetemi levéltárakban őrzött hagyatékokat kerestem. Magán vagy szakmai jellegű levelek – az ösztöndíjasok számához képest – elenyésző számban maradtak fent. Alacsony számuk ellenére a külföldi és hazai köz- és magángyűjteményekből összegyűjtött levelezések elsődleges forrást jelentettek az életpályák sémájának vázolása és értelmezése során, kivált alkalmasak voltak egy-egy problémakör korhű ábrázolásához.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött megfigyelési és nyomozati anyagok, valamint a Hadtörténeti Intézetben őrzött iratok az 1945 után is Magyarországon maradt ösztöndíjasok későbbi életpályájával kapcsolatban voltak mérvadók.

A felsorolt könyvészeti és levéltári forrásokon túl a leszármazottak felkutatása és megkeresése, a családi iratok és a családi emlékezet hasznosítása is segítségemre volt.

3. A kutatás módszertana

A történeti kérdések megválaszolása egy komplex, kifejezetten a doktori értekezés témájához illeszkedő módszertan kiépülését eredményezte, mely értelemben a dolgozat egyszerre intézménytörténeti és prozopográfiai vizsgálat.

Mínt hogy a téma kevésbé ismert és kutatott, ezért elsődleges módszertani alapelvként rögzítettem, hogy az alapítvány történetének rekonstrukcióját a fent ismertetett források alapján kívánom elvégezni.

A kutatás során, a téma mélyebb tanulmányozása közben, az egyre gyarapodó források és történeti kérdések miatt határoztam el, hogy az alapítvány történetének monografikus feltárásán túl, az ösztöndíjas életpályákat is megrajzolom és az ösztöndíjasok társadalmi

³ MARTONYI János (szerk.): *A Collegium Hungaricum Szövetség zsebkönyve*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936.

összetételének ismertetését is elvégeztem. E kutatási mérföldkötőtől kezdve még nagyobb mennyiségben és még szélesebb skálán kezdtem gyűjteni a primer és szekunder forrásokat. Az idővel kezelhetetlen adatmennyiség indokolta a második módszertani alapelv rögzítését, melynek értelmében az összegyűjtött információkat szisztematikus rendszerben, a törzsszövegtől elkülönítve, szelektálva kezeltem.

Mint ahogy az ösztöndíjasok esetében nem vállalkozhattam az adott személy életének és működésének sokoldalú, teljes körű közlésére, egyrészt mert a biográfiai ismertetéshez az ösztöndíjasok száma soknak bizonyult, másrészt mert az adott személy a kutatás szempontjából elsődlegesen azért volt fontos, mert a Smith Jeremiás ösztöndíjjal bíró személyek csoportjának a tagja volt. Ezért a kitűzött célok teljesüléséhez a prozopográfia módszertani alkalmazása mellett döntöttem.⁴

Felhasználása annyiban rendhagyó, hogy míg más prozopográfiai kutatások nagy létszámú, ideális esetben legalább 1000 fős, például hasonló foglalkozású személyekből álló csoportokat vizsgálnak,⁵ addig jelen kutatás esetében egy 33 főből álló csoport képezte a vizsgálat tárgyát. A közös nevezőt az ösztöndíj megléte és a műszaki értelmiséghez mint társadalmi réteghez való tartozás indokolta. Az egyes személyek – ahogyan arra az imént utaltam – mint a csoport tagjai voltak fontosak és a velük kapcsolatos adatok közül is csak azokat közöltem, amelyek a kutatás szempontjából lényegesek voltak: a karrierútjukra, a képzettségükre és a társadalmi háttérükre utaló információkat. A prozopográfiai kutatásokhoz képest, a szokásosnál valamelyest nagyobb mennyiségű és eltérő típusú adatokat is gyűjtöttem.

A 33 személyi ívből álló adattár, amely 21 – a felvetett kutatási kérdésekre választ adó – szempont szerint csoportosítja az ösztöndíjas személyek adatait: a pályázati alkalmassághoz szükséges (elő)képzettséget, a karrier és életpálya jellemzőit és a kibocsájtó társadalmi miliót. Az adattár a strukturált információközlésen túl, adalékokkal szolgál az ösztöndíjasok társadalmi összetételéhez, jellemzőihez, s ennek köszönhető az elitképzési célok teljesülésének vizsgálata, valamint az egyes életpálya sémák felvázolása.

⁴ A prozopográfiaival kapcsolatos módszertani publikációkról lásd: BARA Zsuzsanna: Az ismeretlen prozopográfia. *Neveléstörténet*, 3. évf., 2007/1–2. 233–244.; ENGEL Pál: Prozopográfia. In: BERTÉNYI Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Pannonica–Osiris, 2006. 33–34.; KEATS-ROHAN, Katharine (szerk.): *Approaches and Applications*. Oxford, University of Oxford, 2007.; PÁLMÁNY Béla: Új módszerek – új lehetőségek. A prozopográfia új módszerei és kapcsolata a hagyományos genealógiával, archontológiával – a reformkori magyar országgyűlések almanachja alapján. *Turul*, 86. évf., 2013/2. 54–59.; STONE, Lawrence: *Prosopography*. *Daedalus*, 100. évf., 1971/1. 46–79.

⁵ Példaként: FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban, 1354–1526*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005.; PÁLMÁNY Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja (1790–1812) I–II*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019.

A harmadik módszertani alapelvem az volt, hogy a kialakult kutatási metódus és az ennek eredményeként megszülető elemzések nyomán az alapítványi tevékenység és az ösztöndíjas életpályák közötti kapcsolatot vizsgáljam.

Az elitképzési koncepció szemrevételezéséhez szükséges, a karrierúttal kapcsolatos elemző, értékelő fejezetrészek egyik legnagyobb módszertani nehézsége volt, hogy egyszerre kellett ismertetnem az ösztöndíjasok munkahelyi adataiban bekövetkezett változásokat, a kivándorlás tényét és e kettő hatását egymásra. Ezt tetézte továbbá az egyes foglalkozások fogalmi kereteinek meghatározása és egységes rendszerben kezelése, a munkahelyi beosztások feladatkörének utólagos rekonstrukciója. További nehézséget jelentett a nagymennyiségű és jellegét tekintve változatos forrásanyag kezelése is. Jóllehet – amint arra korábban utaltam – biografikus feltárás nem történt, mégis valamennyi személy életpályáját fel kellett kutatni és egységes rendszerben kezelni, amely mind az intézménytörténet, mind az ösztöndíjasok történetét illetően egy hosszú, több éves hazai és külföldi kutatómunka eredménye.

4. A tudományos eredmények rövid összefoglalása

A történeti feltárás során megállapítottam, hogy az 1927–1941 között működő Smith Jeremiás Ösztöndíjalapítvány harminchárom fiatal mérnöknek biztosított külföldi kéziösztöndíjat abból a célból, hogy tudományos kutatásait és addig megszerzett ismereteit amerikai tanulmányúttal egészítse ki. Rögzítettem, hogy a tárgyalt korszakban ez volt az egyetlen olyan ösztöndíj, amelyet kizárólag mérnökök vehettek igénybe.

Bemutattam az ösztöndíjas célcsoportot kibocsájtó univerzitás, a Műegyetem kizárólagos szerepét, mely megmutatkozott úgy az alapítás, mint az alap működtetése során. Az ösztöndíjadományozási eljárás során kiderült, hogy az egyetem szervezeti egységébe tartozó szakosztályi és rektori, valamint egyetemi tanácsoknak a szakmai szemrevételezésben és a szakmai felügyeletben fontos, megkerülhetetlen szerepe volt. A Műegyetem e kizárólagos és hathatós szerepe utal egyúttal arra is, hogy az ösztöndíj részben vagy egészében a műszaki elit önrekrutációs folyamatának részét képezte.

Az alapítás előzményeivel kapcsolatban ismertettem azokat a körülményeket, amelyek a húszas évek végén indokolták létrehozását. A történeti keretek megrajzolásával elhelyeztem az alapítvány helyét és szerepét a két világháború közötti időszak elitképzési koncepciójában. Az alapítás körülményeinek és az alapítólevél szövegének figyelembevételével megállapítottam, hogy az alapot a Minisztertanács kezdeményezésére, Klebelsberg Kuno támogatásával hozták létre.

A pályázati bírálat során szem előtt tartották mindazon célokat, amelyeket az alapítás során megfogalmaztak – úgy az elitképzési, mint a műegyetemi és gazdasági érdekeket. Hiszen a pályázati bírálat során elsősorban arra törekedtek, hogy a nyertes pályázók kutatási témái az adott időszakban a hazai tudományos és ipari fejlődés szempontjából (is) relevánsak legyenek. Ilyen értelemben a Smith Jeremiás ösztöndíjasok által hazahozott tudás és az abból kovácsolt tőke a hazai műszaki tudományok, nemkülönben az ipar fejlesztésére tett kísérletek részét képezi.

Az elitképzéssel kapcsolatban természetesen felvetődött a kérdés, hogy vajon az alapítvány elérte-e a kitűzött céljait, hozzájárult-e a tudományos elitképzéshez? Ehhez az ösztöndíjasok karrieradatainak három időpontban való rögzítése, összevetése és elemzése, az életpályák megrajzolása volt segítségemre. Az egykori ösztöndíjasok kiküldetésük után műszaki szakterületen működtek tovább, a legtöbbjükénél nem történt pályaváltoztatás, pályaelhagyás – még a kivándorlók körében sem. Mérnökként, osztályvezetőként, egyetemi oktatóként, kutatási igazgatóként végzettségüknek megfelelően dolgozhattak, ha nem is feltétlenül az általuk választott vagy preferált szakterületen.

Kevés olyan ösztöndíjas van, aki mindhárom karrier időszakban egyetemi oktatóként vagy kutatóként működött volna. Szintúgy kevés azoknak a száma, akiket a három időszak egyikében sem foglalkoztattak egyetemen vagy kutatóintézetben. Ha az elitképzési koncepció vizsgálata során pusztán az egyetemi oktatói vagy kutató státuszt meglétét vettem volna figyelembe, nem minden esetben lett volna egyértelmű, hogy teljesültek-e a célok. Annál is inkább, minthogy az ösztöndíjasok közül sokan – hosszabb vagy rövidebb ideig – munkahelyi beosztásukat tekintve nem a tudományos szférában dolgoztak. Ezért figyelembe vettem azt is, hogy ezen időszak alatt – ha nem is foglalkoztatás körében, vagy nem elsődlegesen abban –, de részt vettek a tudományos életben. Az ágazati szaklapok, az egyleti folyóiratok olvasása közben egyértelművé vált, hogy foglalkoztatási ágazattól és munkahelyi beosztástól függetlenül 1945 előtt a Magyar Mérnök- és Építész Egylet tagjai voltak, rendszeresen publikáltak szakfolyóiratok hasábjain vagy tartottak szakmai előadásokat, azaz a szakmai közéleten belül aktívak voltak, abban otthonosan mozogtak.

Az ösztöndíjban részesült szakemberek több mint fele rendelkezett doktori fokozattal élete során, közülük 8 fő magántanári képesítést szerzett, 4 fő a Magyar Tudományos Akadémia tagja lett.

Az alap elsődleges célja tehát a hazai nehézségek kiküszöbölésével, explicit módon, nemzetközi színvonalon működő műszaki szakemberek képzése volt. Hozzájárult a hazai műszaki kutatások fejlődéséhez, a műszaki karban – legyen az egyetemi berkeken,

szakminisztériumokon vagy ipari vállalatokon belül, esetleg magánzóként működő – döntéshozó, hatalmi pozícióban lévő vagy vezető szerepet betöltő személyek utánpótlásához. Az ösztöndíjasok nagyrésze a két világháború között részt vett a szakminisztériumok és a Műegyetem munkájában, egy másik része az 1945-ben kezdődő újjáépítési munkálatokban és – bár ez az alapításkor célként aligha volt meghatározva – hosszútávon hozzájárult a Rákosi-rendszer nehéziparosítási tendenciáihoz is.

Az ösztöndíjalapítvány a műszaki elit utánpótlására – Klebelsberg elitképzési koncepciójának sarkalatos pontja – tett kísérletként értékelhető. Eredményeit és működését tekintve valóban eleget tett annak az elvárásnak, hogy kísérletet tegyen a műszaki elit utánpótlására. Az elitképzés margójára kívánczik ugyanakkor annak a rögzítése, hogy a második világháború után bekövetkezett gazdasági, társadalmi és politikai változásoktól való félelem, valamint az elitcseréből adódó nagyarányú kivándorlás, a munkahelyi változások, az esetleges retorziók miatt az elitben maradás, vagy az oda való bekerülés nem minden ösztöndíjasnak sikerült. Mindezekből adódóan nem is mindenki futott be nemzetközileg sikeres vagy nagyívű szakmai pályát. Jóllehet, hogy más történeti keretek között kevesebben estek volna ki vagy többen kerültek volna be közülük a hagyományos értelemben vett műszaki elitbe.

Az ösztöndíj tevékenységének értékelésekor külön figyelmet szenteltem a kivándorlás kérdésének. Nagyarányú kivándorlásra csak 1944-től került sor, amelynek okai az ösztöndíjprogramon kívül álló, már említett politikai, egzisztenciális, morális tényezők lehettek. Nem hagyhatók figyelmen kívül az 1943–1956 közötti időszak kényszerítő történelmi hatásai, az ország hadszínterré válása, a szovjet hadsereg jelenléte, a B-listázás, a háború utáni teljes politikai, gazdasági és társadalmi változás. A kivándorlás kiszorításában az ösztöndíjalapítvány tehát sikeres volt, a programban résztvevő személyek túlnyomó többsége (83,9%) 1943 előtt a hosszú távú anyaországi letelepedés mellett döntött. Ez a tény már önmagában is figyelemreméltó, hiszen a műszaki tudományok területén az Egyesült Államok által kínált feltételek egy egzisztenciálisan stabilabb, gyorsabb, magasabb előmeneteli lehetőségekkel és nemzetközi elismertséggel párosuló élet lehetőségét kínálták.

Az alapítvány által biztosított külföldi ösztöndíj elősegítette az ösztöndíjasok külföldi kapcsolatainak kiépítését és előnyeit. A kialakult magyar–amerikai tudományos kapcsolatoknál példaként említettem Fényes Iván (1935/36) és Kármán Tódor már-már baráti hangvételű leveleit, a Kármán körül koncentrálódó aerodinamikai kutatásokat végző mérnököket, a Fleischmann Laboratory körül csoportosuló vegyészmérnököket. Az ösztöndíjnak köszönhetően a hosszabb időt külföldön töltő tudományos szakembereknek egy olyan szűk, amerikai kapcsolati hálóval rendelkező csoportja képződött, amely jövedelmező volt a küldő

intézménynek számító Műegyetemnek, a magyar tudományos és kulturális közéletnek, és a hazai gazdaságnak is.

A születési hely, a felekezeti hovatartozás, az apák foglalkozási megoszlása és az előnevek alapján vázolt társadalmi háttér megmutatta, hogy az ösztöndíjasok – kevés kivételtől eltekintve – a középréteg legkülönbözőbb szintjeiről érkeztek. Közöttük nagy számban voltak állami és magántisztviselők, tanárok gyermekei, de találunk példát 9 holdas gazdálkodó, kovács és betűszedők gyermekére éppúgy, mint építész, egyetemi tanársegéd vagy részvénytársasági titkár utódára. Az elemzés ugyanakkor csak vázlatosan érzékeltette az ösztöndíjasok társadalmi háttérét, nem tárta fel olyan mélységben, mint az a társadalmi háttér vizsgálatoknál megszokott.

A kutatási nehézségek ellenére a disszertáció hiánypótló a tekintetben, hogy levéltári források segítségével rekonstruálta az ösztöndíjalapítvány és az ösztöndíjasok történetét. Az értekezés adalékokkal szolgál a Műegyetem és nem utolsósorban a műszaki értelmiség történetéhez. Az ösztöndíjadományozási eljárás jellegzetességeinek és a gyakorlatban való megvalósulásának ismertetésével, az ösztöndíjasok életpályájának elemzésével betekintést enged egy, a két világháború közötti időszakban működő ösztöndíjalapítvány működésébe, egyúttal pedig kiegészíti a klebelsbergi elitképzés eszközeül szolgáló ösztöndíjak történetét.

A történeti kérdések megválaszolása mellett az értekezés továbbiakat is felvetett, egyúttal új kutatási irányokra világított rá. Az eddig feldolgozatlan külföldi ösztöndíjak feltárására, nem különben az eddig szinte ismeretlen műegyetemi pályadíjak, segélyek, ezzel együtt az egyetemi ösztöndíjhálózat és a dotációs mechanizmusok rekonstrukciójára. Későbbi kutatások alapját képezheti egyebek mellett a Smith-ösztöndíjasok és a két világháború közötti hazai mérnöki kar társadalmi mobilizációjának és hálózatának vizsgálata.

5. A publikációk jegyzéke

5.1. A disszertáció témaköréhez kapcsolódó publikációk

1. RAPALI Vivien: Kedves Tanár Úr! Fényes Iván Kármán Tódorhoz írt levelei (1936–1951) – *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2020, 807–830.
2. RAPALI Vivien: „A tudományos versenyben megállás nincs” – A Smith Jeremiás ösztöndíj mérlege. *Veritas Évkönyv*, 2019, 214–231.
3. RAPALI Vivien: „Operatív szempontból nem használható” – Töréspontok és pártállami érdekek egy tudós karrierútjában. *Betekintő*, 14. évf., 2020/1. 25–41.
4. RAPALI Vivien: Beszámoló egy amerikai levéltári kutatóút tapasztalatairól. *Levéltári Szemle*, 69. évf., 2019/2. 78–83.
5. RAPALI Vivien: „Csak a monokli és a lakcipő hiányzik róla” – Avagy egy rendkívüli elme tündöklése és bukása. In: György Sándor – Hajnáczy Tamás – Kanyó Ferenc (szerk.): *Történelmi útvesztők*. Budapest, Gondolat, 2018. 245–254.

5.2. További közlemények

1. RAPALI VIVIEN: Magyarok temetője. Makkai Béla: Magyarok temetője, Ó-Románia. A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2021. *Rendszerváltó Szemle*, 7. évf., 2022/1. 168–169.
2. RAPALI Vivien – VERES Violetta: „Jelszavam volt nekem is a haladás, de a szélsőségeknek barátja nem voltam soha.”: Perlaky Mihály (1814–1889) visszaemlékezése. *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2021, 59–90.
3. HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021.
4. RAPALI Vivien: Nagy Imre kivégzésének harmincadik évfordulója. In: HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 193–195.
5. RAPALI Vivien: Történelmi Igazságtételt! A TIB megalakulása. In: HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 189–191.
6. RAPALI Vivien: Himnusz a vonatból – Bemutatják a Szerencsés Dániel című filmet. In: HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 150–152.
7. RAPALI Vivien: „Két asszony néz farkasszemet egymással” – Bemutatják Makk Károly Szerelem című filmét. In: HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 122–125.
8. RAPALI Vivien: „Nemcsak jó – kitűnő” – Bemutatják a Tegnap című filmet. In: HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 94–97.

9. RAPALI Vivien: „Jószándékú, szolid, finom” – Bemutatják az Éjfélkor című filmet. In: HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 74–77.
10. RAPALI Vivien: A MUK, HUKUK és az MSZMP 157. május-jei nagygyűlése. In: HÁZI BALÁZS – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *Változó idő, változó emlékezet: 1956 értékelésének átalakulása*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2021. 70–73.
11. RAPALI Vivien: gróf Csáky Imre. In: GULYÁS László (szerk.): *Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: III életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944)*. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2020. 145–146.
12. RAPALI Vivien: Ghika György. In: GULYÁS László (szerk.): *Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához I. kötet: III életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944)*. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, 2020. 194–195.
13. HÁZI Balázs – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *A rendszerváltás mérföldkövei*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2020.
14. RAPALI Vivien: Nagy Imre újratemetése. In: HÁZI Balázs – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *A rendszerváltás mérföldkövei*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2020. 151–155.
15. RAPALI Vivien: Nagy Imre emlékművének felállítása Párizsban. In: HÁZI Balázs – JÓNÁS Róbert – NAGYMIHÁLY Zoltán – RAPALI Vivien – STRAUSZ Péter (szerk.): *A rendszerváltás mérföldkövei*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, 2020. 60–63.
16. RAPALI Vivien: Látószögek: Egy kettős kötődésű emlékiró a multietnikus Muraközről. *Pro Minoritate*, 2018 ősz, 131–132.
17. RAPALI Vivien: A nő négyszer: Muráti Lili a divathölgy, a sportlady, az adrenalinfüggő és a celebritás. In: BALOGH-EBNER Márton – GYÖRGY Sándor – HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *Nem mindennapi történelem*. Budapest, Gondolat, 2017. 133–138.

18. RAPALI Vivien: A Smith Jeremiás Ösztöndíj története. In: ILLIK Péter (szerk.): *Különvélemény: A mainstream a magyar történelem határán*. Budapest, Unicus Műhely, 2017. 114–142.